

Մրանք այն հիմնական չափանիշներն են, որոնց հիման վրա սովորաբար դասակարգվում են ճգնաժամերը: Թեև, ուսումնասիրությունների առանձնահատկություններից և անհրաժեշտությունից ելնելով, դրանք կարելի է դասակարգել նաև այլ չափանիշերով:

Карен Саргсян

Природа, разновидности и классификация кризисов

Аннотация

В статье обсуждаются экономические кризисы и их отрицательные последствия на экономической системе. Кризисы классифицируются по разным критериям в зависимости от цели исследования. В данной статье представлены основные критерии, которые используются в экономической науке для классификации и идентификации кризисов.

Karen Sargsyan

The Entities of Crises, Their Types and Classifications

Abstract

Economic crises and their negative impacts on economic system is discussed in this article. Crises are classified with different criteria depending on aim of the investigation. The general criteria which is used in economics for classification of crises is represented in the article.

ԿԱՐԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

*ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, տ.գ.թ.*

ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

*ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, տ.գ.թ.*

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱՇՐՁԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՌԱՋԱՑՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Տնտեսական համակարգը մշտապես զարգացում է ապրում, և այդ երևույթը ժամանակի ընթացքում իրենից ներկայացնում է պարբերաշրջանային գրծընթաց: Տնտեսական համակարգը երբեք հանգիստ վիճակում չի գտնվում: Տնտեսական ակտիվության և տնտեսության արդյունավետության մակարդակը ժամանակին համաքայլ բարձրանում է: Իհարկե, ակներև է, որ տնտեսական զարգացումը երկարատև ժամանակահատվածում վերընթաց բնույթ ունի, սակայն, ցավոք սրտի, պետք է նշել, որ այդ զարգացումը համաչափ և սահուն կերպով տեղի չի ունենում: Չնայած տնտեսության արդի ժամանակակից համակարգին և դրա կարգավորման փաստին, տնտեսական վայրիվերումները, ժամանակ առ ժամանակ, ուղեկցում են հասարակության ու տնտեսության զարգացմանը և յուրաքանչյուր անգամ նոր մարտահրավերներ ներկայացնում շուկայի մասնակիցներին և պետական իշխանություններին:

Համաշխարհային արդյունաբերական զարգացած տնտեսության կայացման շուրջ երկդարյա պատմության ընթացքում աշխարհի բազմաթիվ երկրներում տեղի են ունեցել ճգնաժամեր, որոնց արդյունքում նկատվել են արտադրության կտրուկ անկումներ, ապրանքների հսկայածավալ ավելցուկային կուտակումներ, գների կտրուկ տատանումներ, բանկային և ֆինանսական այլ հատվածների փլուզումներ, փոխադարձ պարտավորությունների կուտակումներ, բազմաթիվ ընկերությունների սնանկացումներ և տարաբնույթ այլ բացասական երևույթներ:

Տնտեսական վերընթաց զարգացման առանձին հատվածներում տնտեսական վերելքը կամ աճը կարող է փոխարինվել տնտեսական անկումով, իսկ տնտեսական աճը, արտադրության և զբաղվածության բարձր տեմպերն ու տնտեսության համընդհանուր զարգացումը՝ ՀՆԱ ծավալների կրճատումներով, արտադրության ծավալների անկմամբ, գործազրկության աճով և այլ բացասական երևույթներով:

Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ երկրների ազգային տնտեսությունները չեն կարողացել խուսափել նշված բացասական երևույթներից, որոնք բացառիկ խորությամբ և ուժգնությամբ կրկնվել են համաշխարհային արդյունաբերական տնտեսության զարգացման ողջ ընթացքում՝ ժամանակ առ ժամանակ: Այդուհանդերձ, երկարատև ժամանակահատվածներում համաշխարհային տնտեսությունը ձեռք է բերել զարգացման ավելի բարձր մակարդակ, ինչն ակնհայտ է տնտեսական հիմնական ցուցանիշների վերլուծության արդյունքներով:

Վերը նշված հանգամանքները գտնվել են շուրջ երկդարյա տնտեսագիտական ուսումնասիրությունների թիրախում: Նշված ուսումնասիրությունները և վերլուծությունները հաստատում են այն փաստը, որ տնտեսությունը զարգանում է ոչ թե ուղղագիծ, այլ պարբերաշրջանների ձևով: Սա նշանակում է, որ տնտեսությունը միշտ վերելքի փուլում չի գտնվում և որոշակի ժամանակահատվածների ընթացքում գտնվում է մերթ զարգացման գագաթնակետի հատվածում, մերթ տնտեսական անկման հատվածում:

Ելնելով այդ հանգամանքից՝ տնտեսագիտությունը քննարկում է օրգանապես կապված երկու հասկացություն՝ **պարբերաշրջան** (ցիկլ) և **տրենդ**:

«Ցիկլ» բառը հունական ծագում ունի, որը թարգմանաբար նշանակում է «շրջան» (այստեղից էլ՝ հայերեն «պարբերաշրջան»), ինչը ենթադրում է, որ տնտեսական համակարգերը ժամանակի ընթացքում վերադառնում են իրենց նախորդ՝ տնտեսական հավասարակշռության վիճակներին: «Տրենդ» բառը թարգմանաբար նշանակում է «հակում», «միտում», որի բնորոշ հատկանիշներից մեկը երկարաժամկետությունն է: Քանի որ տնտեսական զարգացման արդյունքները երկարաժամկետ առումով ունեն աճի միտում, ապա տնտեսական համակարգերի տրենդը, որի առավել ցայտուն օրինակը ՀՆԱ-ի աճն է, վերընթաց գծի տեսք է ստանում: Ուրեմն, վերելքից վերելք կամ անկումից անկում ընկած ժամանակահատվածը կոչվում է պարբերաշրջան, որի վերին ու ներքին կետերի և տրենդի միջև եղած հեռավորությունով չափվում է պարբերաշրջանային տատանումների աստիճանը: Տնտեսական պարբերաշրջանությունը ազգային տնտեսության պարբերաբար կրկնվող հավասարակշռության խախտումներն են, որոնք ուղեկցվում են արտադրության և համախառն պահանջարկի կրճատումներով, իսկ հավասարակշռության վերականգնման ժամանակ՝ դրանց աճով¹:

Տնտեսական պարբերաշրջանի տնտեսագիտական բովանդակության վերաբերյալ տնտեսագետների շրջանում առկա են տարակարծություններ: Ներկայացնենք դրանցից մի քանիսը.

- տնտեսական պարբերաշրջանները՝ իրական ՀՆԱ-ի մեջ արտահայտված գործարար ակտիվության մակարդակի պարբերաբար տատանումներն են,
- պարբերաշրջանները ժամանակի որոշ կտրվածքներում տնտեսության կրկնվող վիճակներն են, որոնք բնութագրվում են մակրոտնտեսական միևնույն չափորոշիչներով,
- տնտեսական պարբերաշրջանները տնտեսական համակարգի հավասարակշռության պարբերաբար կրկնվող խախտումներն են, որոնք հանգեցնում են տնտեսական գործունեության ակտիվության խիստ կրճատման, անկումների ու ճգնաժամերի²:

Տնտեսական պարբերաշրջանը կարելի է ներկայացնել նաև որպես մի ճգնաժամից մինչև մյուս ճգնաժամն ընկած ժամանակահատվածը:

Դասական տնտեսական պարբերաշրջանների մեջ առանձնացնում են չորս հիմնական հատվածներ³: Դրանք են.

¹ Шимов В.Н. Мировой финансово-экономический кризис: последствия и пути их преодоления // Белорусский экономический журнал. - 2009. - №2. - с. 2-9.
² Տնտեսագիտության տեսություն (ուսումնական ձեռնարկ), խմբ.՝ ս.գ.դ., պրոֆ. Գ.Ե. Կիրակոսյանի և ս.գ.թ., պրոֆ. Ի.Ե. Խլղաթյանի, Եր., «Տնտեսագետ», 2009, 752 էջ, 601-603 էջեր:
³ <http://worldcrisis.ru>

1. տնտեսական վերելք կամ պիկ
2. տնտեսական անկում
3. անկման հատակ
4. աշխուժացում

Տնտեսական պարբերաշրջանի առաջին փուլը վերելքն է: Այս փուլում տնտեսական զարգացման բարձր տեմպերն արտահայտվում են նոր ապրանքների ի հայտ գալով, նոր ընկերությունների ստեղծումով, տնտեսական նորամուծությունների աճով, կապիտալ ներդրումների աճով, տոկոսադրույքի և աշխատավարձի բարձր մակարդակով: Սակայն, հենց այս հատվածում էլ ի հայտ են գալիս ապրանքային պաշարների զգալի ավելցուկներ, իսկ բանկերը սկսում են անհանգստանալ իրենց հաշվեկշռի բավական «լարված» վիճակից՝ կապված մեծածավալ վարկային պորտֆելի ռիսկայնության հետ: Այսպիսով, տնտեսական վերելքը, որը տնտեսությունը զարգացման նոր մակարդակի է հասցնում, համապատասխան հող է նախապատրաստում տնտեսական ճգնաժամի ի հայտ գալու համար:

Տնտեսական պարբերաշրջանի երկրորդ փուլը՝ տնտեսական անկումն է: Այս փուլում տեղի է ունենում արտադրության և գործարար ակտիվության զգալի կրճատում, գների անկում, ապրանքների ավելցուկները զգալի չափերով աճում են, գործազրկությունը նույնպես աճում է, մեծանում է սնանկացող ընկերությունների թիվը: Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ տնտեսության տարբեր ճյուղերի վրա տնտեսական ճգնաժամի ազդեցությունը տարբեր է լինում: Մասնավորապես, լայն և մշտական սպառման ապրանքների ու ծառայությունների ճյուղերում արտադրության ծավալները անհամեմատ ավելի քիչ չափերով են կրճատվում և, բանականաբար, այս ճյուղերը քիչ են տուժում տնտեսական ճգնաժամներից: Պարբերաշրջանների և ճգնաժամների ազդեցությունը տարբեր է նաև՝ կախված տվյալ ճյուղի մենաշնորհային կամ ոչ մենաշնորհային լինելուց: Եթե բարձր մոնոպոլիզացված ճյուղերում՝ չնայած պահանջարկի և արտադրության կրճատմանը, գները համարյա չեն իջնում, ապա, կապիտալի ցածր կենտրոնացվածություն ունեցող ճյուղերում պահանջարկի թեկուզ ոչ մեծ կրճատումը բերում է գների զգալի անկման: Ակնհայտ է, որ տնտեսության այս կամ այն ճյուղում մենաշնորհ ունեցող ընկերությունները շատ թեթև են տանում ճգնաժամի բացասական ազդեցությունները:

Տնտեսական պարբերաշրջանի երրորդ փուլը՝ դեպրեսիան է կամ «անկման հատակը»: Այս փուլը կարող է երբեմն բավական երկար ժամանակ ընդգրկել՝ մեկուկեսից մինչև երեք տարի: Այդ ժամանակահատվածում տեղի է ունենում տնտեսության, այսպես կոչված, հարմարեցում՝ նոր ստեղծված տնտեսական իրավիճակին և շուկայում ձևավորվող պահանջարկին՝ տնտեսական նոր հավասարակշռության վիճակի գալու համար: Այս փուլին բնորոշ են, գործարար ակտիվության պակասը, անվստահությունը՝ նոր ներդրումներ իրականացնելու համար: Գործարարների հավատը նոր տնտեսական իրավիճակին շատ դանդաղ կերպով է վերականգնվում, ուստի նրանք գերադասում են ցածր ռիսկային ներդրումները, չնայած այն հանգամանքին, որ գները և շուկայական պայմանները արդեն կայունանում են: Հիմնականում, այս փուլում տեղի է ունենում տոկոսադրույքների անկում:

Չորրորդ փուլը աշխուժացումն է: Մեծ ծավալներով աճում են կապիտալ ներդրումները տնտեսության իրական հատվածի տարբեր ոլորտներում, էապես աճում է համախառն պահանջարկը, դրա հետ մեկտեղ նաև գները: Ընդլայնվում են արտադրության ծավալները և զբաղվածությունը, աշխուժանում է հատկապես արտադրության միջոցներ մատակարարող ընկերությունների գործունեությունը: Այս փուլում ստեղծվում են նոր ընկերություններ: Աճում է նաև տոկոսադրույքի մակարդակը: Այս փուլն ավարտվում է մակրոտնտեսական հիմնական ցուցանիշների նախաճգնաժամային մակարդակին հասնելով: Այս փուլին հաջորդում է նոր՝ համեմատաբար ավելի բարձր մակարդակի, քան նախկին պարբերաշրջանի վերելքի փուլը: Այնուհետև, տնտեսական զարգացման նոր գալարապտույտը սկսում է իր հերթական ընթացքը, և նոր ճգնաժամի առաջացման համար նոր հող է նախապատրաստվում:

Տնտեսության ցիկլային կամ պարբերաշրջանային զարգացումը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով.

- Շուկայական տնտեսության ինքնակարգավորման անկատարելությունը: Բարձր տնտեսական զարգացման տեմպերի առկայության պարագայում լրացուցիչ ռեսուրսներ են ներգրավվում արտադրության ոլորտներ, որոնք, իրենց հերթին, ստեղծում են հավելյալ եկամուտներ՝ տնտեսվարողների համար: Սակայն, երբ շուկայում համախառն սպառումը արդեն հագեցնում է, ապա արտադրողները ակնթարթորեն չեն կարող այդ իրողությանը արձագանքել: Որոշակի ժամանակային միջակայք է անհրաժեշտ, որպեսզի տեղեկատվությունը հասնի նրանց: Այդ իսկ պատճառով այդ ժամանակահատվածում դեռևս կարտադրվեն ավելցուկային ապրանքներ:
- Տնտեսության ճյուղային կառուցվածքի անհամամասնությունները: Տնտեսության ճյուղերից մի մասի հնացումը, նոր ճյուղերի ստեղծումը, մյուսների զարգացումը, արտադրական ռեսուրսների տարածքային բաշխվածության առանձնահատկությունները պատճառ են դառնում տնտեսության անհամամասնության, դրա անհամաչափ զարգացման և արտադրության անկումների:
- Հիմնական կապիտալի շարժի առանձնահատկությունները: Գիտատեխնիկական առաջընթացի պայմաններում նոր տեխնոլոգիական լուծումներ են առաջարկվում արտադրական գործընթացի կազմակերպման և իրականացման համար: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտություն է առաջանում հիմնական միջոցների մի մասը փոխարինել նորերով՝ ինչպես բնական, այնպես էլ բարոյական մաշվածության պատճառով: Այս երևույթը արտադրության միջոցների արտադրություններում առաջացնում է պարբերաշրջանային երևույթներ: Նման երևույթներ տեղ են գտնում նաև լայն սպառման ապրանքների արտադրություններում ներդրումների իրականացման գործընթացում: Ներդրումների պարբերական աճը բազմարկիչ ազդեցություն է ունենում այդ արտադրությունների համար և հետագայում նաև՝ ամբողջ տնտեսության համար:
- Հիմնական կապիտալի արժեքի շարժի բնույթը: Գիտատեխնիկական առաջընթացի պայմաններում աշխատանքի արտադրողականության աճը բերում է կապիտալի տեղաշարժերի դեպի ավելի արդյունավետ տնտեսական ոլորտներ¹:

Սակայն, պետք չէ դիտարկել տնտեսական պարբերաշրջանները և ճգնաժամերը միայն որպես տնտեսական գործոնների ազդեցությունների հետևանք: Կան նաև այլ՝ արտաքին, այսպես կոչված, «էքստերնալ պատճառներ»: Գրանք այն արտաքին գործոններն են, որոնք գտնվում են տնտեսական համակարգի սահմաններից դուրս, ինչպես, օրինակ, հեղափոխությունները, պատերազմները, բնական աղետները, ժողովրդագրական փոփոխությունները, նոր ռեսուրսների հայտնաբերումը, գիտատեխնիկական նորամուծությունները: Գոյություն ունեն նաև գործարար ակտիվության սեզոնային տատանումներ, ինչպես օրինակ, գնումների մեծ աճը Սուրբ Ծննդյան, Նոր Տարվա և Սուրբ Չատիկի նախաշեմին: Այս իրողությունները բերում են տնտեսական ակտիվության տարեկան տատանումների՝ հատկապես մանրածախ առևտրում²:

Ներկայումս, տնտեսագիտության մեջ դիտարկվում են տնտեսական պարբերաշրջանների մի շարք տարատեսակներ՝

1. կարճաժամկետ,
2. միջնաժամկետ կամ արդյունաբերական,
3. միջնաժամկետ՝ կառուցվածքային,
4. երկարաժամկետ:

Կարճաժամկետ պարբերաշրջանի միջին տևողությունը, ըստ գնահատումների, կազմում է մոտ երեք տարի կամ մի փոքր դրանից երկար: Սակայն, հարկ է նշել, որ գոյություն ունեն նաև մեկ տարի տևողությամբ պարբերաշրջաններ, որոնք առաջանում են, հիմնականում, բնակլիմայական պայմանների փոփոխություններից և ժամանակի գործոնից:

Միջնաժամկետ կամ արդյունաբերական պարբերաշրջանները, ինչպես փորձը ցույց է տալիս, տևում են, որպես կանոն, 7-ից 12 տարի: Այս պարբերաշրջաններին բնորոշ են երկարատև տնտեսական հավասարակշռության խախտումները և արտադրության ոլորտում համամասնական փոփոխությունները:

¹ <http://worldcrisis.ru>

² Экономическая теория: Учебное пособие / С.С. Носов. -М.: Экономистъ, 2003, с. 324.

Կառուցվածքային պարբերաշրջանները տևում են միջինը մոտ 15 տարի և կապված են հիմնական կապիտալի համալրման հետ: Սակայն, գիտատեխնիկական առաջընթացի պայմաններում այս պարբերաշրջանների տևողությունը կրճատման միտում ունի:

Մեծ պարբերաշրջանները տևում են մոտ 50-60 տարի և պայմանավորված են, հիմնականում, գիտատեխնիկական առաջընթացով: Այս պարբերաշրջանները շատ հաճախ անվանում են «Կոնդրատևյան պարբերաշրջաններ»՝ ի պատիվ ռուս հայտնի տնտեսագետ Նիկոլայ Կոնդրատևի, ով առաջինը հայտնաբերեց դրանք և տվեց դրանց տնտեսագիտական մեկնաբանությունը:

Այսպիսով, տնտեսական պարբերաշրջանները հանդես են գալիս որպես ազգային ու համաշխարհային տնտեսության շարժի յուրահատուկ դրսևորումներ և ժամանակի ընթացքում փոփոխվում են՝ տնտեսության տարերային շուկայական կարգավորման և պետական իշխանությունների միջամտությունների փոխներգործության արդյունքում:

Карен Саргсян

Армен Саргсян

Циклы развития экономической системы и причины их возникновения

Аннотация

Экономические циклы являются закономерным явлением в течение всей истории развития индустриальной капиталистической экономики. В данной статье рассматриваются основные фазы экономических циклов и их особенности. В статье также представлены основные причины возникновения экономических циклов.

Karen Sargsyan

Armen Sargsyan

The Cycles of Development of the Economic System and the Reasons Causing Them

Abstract

Economic cycles are natural phenomena during the whole history of the development of capitalistic industrial economy. The main phases of the economic cycles and their peculiarities are discussed in this article. The main reasons causing economic cycles are represented in this article as well.